

STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA

ZESZYT VI

Redakcja

ANNA HORNIATKO-SZUMIŁOWICZ — redaktor naczelny

TETIANA KOSMEDA — redaktor naukowy

ŁUKASZ MAŁECKI — sekretarz

POZNAŃ 2018

ЧИСЛІВНИК ЯК ДИСКУРСИВНЕ СЛОВО В ПОЕЗІЇ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

ІННА ПАВЛОВА

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Харків — Україна
pavlova.ms@inbox.ru

LICZEBNIK JAKO WYRAZ DYSKURSYWNY W POEZJI SZEŚCZDZIESIĄTNIKÓW

INNA PAWŁOWA

Charkowski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia Hryhorija Skoworody,
Charków — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule poddano analizie pragmatyczny charakter wyrazów dyskursywnych, ustalono znaczeniową zawartość liczebnika jako słowa dyskursywnego w poetyckich tekstach L. Kostenko. Na przykładzie liczebnika “один” wykazano, iż w dyskursie poetyckim traci on swoje znaczenie pierwotne, nabywa zaś zaimkowych znaczeń deiktyczności, przymiotnikowych znaczeń określenia, jakości, oceny czy modalnych znaczeń, właściwych partykułom.

NUMERAL AS A DISCURSIVE WORD IN THE POETRY OF THE SIXTIES

INNA PAVLOVA

Kharkiv H. S. Skovoroda National Pedagogical University, Kharkiv — Ukraine

ABSTRACT. The article focuses on the analysis of the pragmatic orientation of the discursive words and the definition of the semantic content of the numeral as a discursive word in the poetic texts by Lina Kostenko. On the example of the numeral “one” it is proved that it loses its original meaning in the poetic discourse, but the pronominal deixis senses, the adjectival meanings of feature, quality and evaluation or the modal meanings contained in the particles have been actualized.

У сучасній функціонально, комунікативно й антропоцентрично зорієнтованій лінгвістиці найважливішою категорією міжособистісного спілкування стає дискурс. Зростає інтерес до семантичних і прагматичних особливостей мовних одиниць, що формують його структуру, — дискурсивних слів. Термін “дискурсивні слова” з’явився порівняно недавно, тому немає чіткого визначення й однозначного його розуміння. Останнім часом вийшло чимало праць, об’єктом аналізу яких є дискурсивні слова: наукові студії А. Баранова, Ф. Бацевича, О. Ілик, К. Кисельової, О. Ковальчук, Т. Космеди, С. Молчанової, Н. Павлик, С. Педченко, В. Плунгяна, Є. Рахіліної, Т. Скорикової та ін. Такі елементи об’єднані спільною функцією формування структури дискурсу, але належать до різних частин мови (сполучники, прийменники, прислівники, займенники, числівники, вигуки частки, вставні й модальні слова). На думку дослідників, термін “дискурсивні слова” підкреслює специфіку відповідних елементів як слів, що співвідносять зміст висловлюваного з комунікативною ситуацією дискурсу,

відсовуючи на другий план їхні формальні характеристики і наголошуючи на порівнянні з мовним використанням, а не мовною системою чи структурою”¹.

Дослідники вважають за необхідне вивчати мету, мотиви, завдання мовленнєвої діяльності кожної окремої людини, ураховуючи, що кожна мовна особистість органічно пов’язана з національною культурою, до якої вона належить, яку репрезентує і пропагує. На думку Т. Космеда, „мовна особистість — це особистість, виражена в мові (текстах) і через мову, особистість, що реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів”². Яскравими мовними особистостями є поети-шістдесятники, дискурс яких — благодатний матеріал для дослідження через їхній значний ступінь соціологічності поетичного мовлення, через особливості відображення у творах шістдесятників української реальності відповідного часового періоду.

Об’єкт наукового пошуку цієї статті — поетичний дискурс шістдесятників, зокрема Л. Костенко як одного з найяскравіших представників плеяди цих поетів, а предметом — числівники як дискурсивні слова поетичного мовлення. Мета розвідки — схарактеризувати деякі типові домінантні числівники, що виконують функцію дискурсивних слів.

Числівник вважають частиною мови, що має незначний вихід у прагматичну сферу власне через обмеженість семантичного значення. У різних ракурсах й у різний час числівник активно досліджували такі зарубіжні й українські науковці, як В. Акуленко, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Г. Арполенко, А. Вежицька, М. Всеволодова, К. Городенська, С. Жаботинська, С. Крилов, Б. де Куртене, Т. Лукінова, І. Мельчук, А. Супрун, П. Флоренський, Л. Чеснокова, С. Швачко, Ю. Шевельов, К. Щербатюк та ін. Вивченню символіки числівника присвячені праці Н. Арутюнової, А. Лосева, В. Топорова та ін. Дослідники довели, що в художньому дискурсі „числівник є носієм авторської суб’єктивно-об’єктивної оцінки, а отже, є активною стилістемою, маркером ідіостилію письменника, виразником його психотипу”³. Поетичні тексти демонструють, що кожен письменник уживає числівникові „фаворити”, що „актуалізують аксіологічні смисли, що підтверджує приналежність поетів до відповідних психологічних типів — екстравертів й інтровертів”⁴.

Сучасна прагматично зорієнтована лінгвістика дає змогу по-новому підходити до вивчення відомих явищ, зокрема це стосується й числівника як самостійної частини мови з його здатністю трансформуватися в інші морфологічні класи, виконуючи функції дискурсивних слів. Виходить, що не всі текстові й дискурсивні потенції числівникових форм схарактеризовані сповна.

На думку мовознавців, значна кількість дискурсивних слів, уносячи в акт комунікації виразне особистісне начало, виконує дейктичну (вказівну) функцію⁵. До мовних засобів вираження вказівності найчастіше дослідники відносять займенники, займенникові прислівники, прийменники, прономіналізовані слова різних частин мови, дієслівні категорії часу, особи та деякі інші⁶.

¹ Ф. Бацевич, *Частки української мови як дискурсивні слова*, Львів 2014, с. 9.

² Т. Космеда, *Дискурсивні слова як центр комунікативної стратегії вченого і педагога у проєкції на мовну особистість А. П. Загнітка*, [в:] „Лінгвістичні студії, зб. наук. праць ДоНУ”, наук. ред. А. П. Загнітка, Донецьк 2010, вип. 21, с. 208.

³ І. Павлова, *Нумеративи як психолінгвальна ознака поетики шістдесятників*, [w:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, red. nauk. Т. Kosmeda, Poznań 2015, zeszyt III, s. 202.

⁴ Ibidem, s. 208.

⁵ Ф. Бацевич, *Частки української мови як дискурсивні слова*, Львів 2014, с. 87.

⁶ В. А. Виноградов, *Дейксис*, [в:] *Лингвистический энциклопедический словарь*, под. ред. В. Н. Ярцевой, Москва 1990, с. 128.

У мовленнєвій практиці кожного письменника, як і кожної пересічної людини загалом, прийнято виокремлювати прецедентні феномени, що зафіксовані в мовній свідомості індивіда у вигляді відповідних слів або конструкцій, які мають особливе пізнавальне, емоційне, аксіологічне значення саме для цієї конкретної особистості, що пов'язане з особистісними уявленнями, які включені в неповторні індивідуальні асоціативні ряди⁷. Навіть пересічні мовні особистості для вказівки на певну позитивну чи негативну кількість, вимір можуть підсвідомо використовувати відповідні числівникові форми, напр., “двадцять п'ять”, “сто”, “сто двадцять п'ять”, “триста”, “тисяча” і под., виражаючи незадоволення, обурення, подив, схвалення і под., уводячи їх у контексти на зразок: *Я чекала цього сто днів; Я тебе попереджала сто разів; Сто років не бачити мені цього; Я з'їла сто вареників; Я випила сьогодні сто чашок кави* і под. Кількісна семантика в цьому разі нейтралізується, натомість актуалізуються смисли “дуже багато”, “дуже часто”, “дуже довго”, “дуже давно” і под. У цьому разі числівник починає виконувати функцію індивідуально-авторського дискурсивного слова. Такі слова є й у шістдесятників, зокрема й серед числівників. Їх можна називати улюбленими чи типовими щодо відповідного дискурсу шістдесятників, оскільки вони частіше за інші там функціонують.

Частотним у поетичних текстах є числівник *один*, що нейтралізує своє первинне числівникове значення, а семантика кількості зовсім зникає, залишається лише його форма, однак актуалізуються займенникові смисли дейктичності, що виражають відповідний ступінь інтимізації, чи прикметникові смисли ознаки, якості, оцінки.

Числівник *один* посідає особливе місце в системі числівника за своїми семантичними і прагматичними потенціями. Поетичні тексти засвідчують найбільш частотну реалізацію смислу “єдиний”, “неповторний”, порівн.: *А ти й не знав, що серед того люду / стоїть одна, що молиться за всіх*⁸; *Я ради цього ладна жити. / Всі інші хай проходять мимо, / аби в повторях не згубить / одне, / своє, / неповториме*⁹. Поширеним також для числівника *один* у поетичному тексті є значення “однаковий, такий самий”, порівн.: *Одна статура в матері і в доньки. / Обидві круглі...*¹⁰; *Кажуть, десь далеко за лиманом / море є — одним лицем вода*¹¹ та ін.

Найбільш часто й послідовно в поетичних текстах числівник *один* виражає значення “самотності”, “самотності” або “самостійності”, “індивідуалізму”, що близьке до значення, яке містить у собі займенник *сам*. Це значення може стосуватися: а) чоловічої статі: *А він один. Ліси і далина. / І тиша причаїлась з усіх боків*¹²; *І знов один. Заплатять гробокопам. / Розійдуться. Ні віршів, ні видінь*¹³;

⁷ Т. А. Космеда, *Дискурсивні слова (вирази) — репрезентатори комунікативної компетенції мовця і майстерності письменника*, [в:] „Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Сер. Филология. Социальные коммуникации”, гл. ред. Н. В. Багров, Симферополь 2010, т. 23 (62), № 2, ч. 2, с. 214–222; Т. Космеда, *Дискурсивні слова як центр комунікативної стратегії...*, с. 2; Т. А. Космеда, *Зауваги щодо функціонування дискурсивних слів у поетичному художньому тексті (на матеріалі поезії М. Стельмаха)*, [в:] *Майстр гри слова*, Луцьк 2009, с. 187–196.

⁸ Л. В. Костенко, *Берестечко*, Київ 1999, с. 149.

⁹ Л. Костенко, *Мандрівки серця. Поезії*, Київ 1961, с. 26.

¹⁰ Л. Костенко, *Поезії*, [в:] Ліна Костенко, Олександр Олесь, Василь Симоненко, Василь Стус, *Збірник*, Київ 1998, с. 47.

¹¹ Л. В. Костенко, *Берестечко...*, с. 107.

¹² Л. Костенко, *Сад нетанучих скульптур*, [в:] Її ж, *Вірші. Поема-балада. драм. поеми*, Київ 1987, с. 116.

¹³ Л. Костенко, *Над берегами вічної ріки*, [в:] Її ж, *Поезії*, Київ 1977, с. 103.

б) жіночої статі, що репрезентовано частіше, зокрема в поемі *Маруся Чурай*: *Хоч би десь вийшла в церкву, поміж люди, / а то ж одна, ніколи і нікуди*¹⁴; ...але ж *Маруся так його чекала, / такі літа одна перебула*¹⁵; в) кількох людей, які репрезентують єдність, цілісність у самотності — *Скажу всю правду, ми тепер одні*¹⁶; *І ми були такі одні, / така печаль нас пов'язала*¹⁷; г) неживих предметів, що уособлюються: — *Вже в стільниках стерні немає меду сонця. / І дика груша журиється: одна...*¹⁸. Уживання числівника один саме в такому значення можна пояснити близькістю названого відчуття до інтровертивної свідомості поетеси¹⁹.

Для вираження більшої інтенсивності вияву стану “самотності” поетеса вдається до редуплікації лексеми *один*: *Пливають над степом хмари волохаті. / Живе там якое, як уже не є. / Один-один. / І домовик у хаті / сміється, плаче й руку подає...*²⁰. Крім того, до лексеми *одна* авторка додає, з одного боку, дискурсивне слово — займенник *така*, що містить модальність інтимності, а з іншого, — повторює лексему *одна* через дериват із суфіксом суб’єктивної оцінки *-ісіньк*, порівн.: *О, як ти йшла в таку неgodу, здалеку, / така одна-однісінька вночі!*²¹.

Числівникова форма *один* може виконувати функції й виражати відповідні займенникові смисли, передусім неозначених займенників *хтось, щось, якийсь, котрийсь* і под., а також указівних займенників *цей, оцей, такий, отакий* та ін., напр.: *Непотрібна... / неодігріта... / а не можу світ залишити, / поки буде на білому світі / хоч одна самотня душа*²²; *А одному привидівся я навіть з булавою, / що я, мовляв, як виросту, то й Польщу облечу...*²³; *Біжать ляхи до берега, / та всяк сполошився. / Всі козаки повбиваті, / а один лишився*²⁴; *Ич, скільки панства з ними прибуло! / Один приїхав у кареті гданській*²⁵.

Виконуючи функцію дискурсивного слова, *один* виражає смисли “важливість, суттєвість”, “тільки цей, саме цей”, “виокремлений серед інших подібних”, у такому разі *один* акцентологічно інтонується: *Щасливий дар. Мій батько так не вмів. / Він знав одне — боротись до загибелі*²⁶; *Коли я там і говорив, і клявся, / я знав одне: збрешу — не помилюсь*²⁷; *Я догасив / цей біль, цю пристрасть, як жаринку. / Одне, що Бога я просив — / щоб дав мені забути цю жінку*²⁸; *Одне я тільки знаю: що нам потрібне Слово*²⁹.

Простежуємо використання числівникової форми *один* для вираження прагматичних модальних смислів, що містяться в частках *лише, тільки, саме*, які виконують у тексті видільну модальну функцію, напр.: *Одне добре: / де б він не був, / вона чує, як б'ється його серце....*³⁰.

¹⁴ Л. Костенко, *Поезії ...*, с. 135.

¹⁵ Там само, с. 19.

¹⁶ Там само, с. 72.

¹⁷ Там само, с. 53.

¹⁸ Л. Костенко, *Неповторність: Вірші. Поеми*, Київ 1980, с. 84.

¹⁹ І. Павлова, *Гумеративи як психолінгвальна ознака...*, с. 206.

²⁰ Л. Костенко, *Поезії ...*, с. 134.

²¹ Л. Костенко, *Неповторність...*, с. 42.

²² Л. Костенко, *Мандрівки серця...*, с. 93.

²³ Л. В. Костенко, *Берестечко...*, с. 109.

²⁴ Там само, с. 45.

²⁵ Л. Костенко, *Поезії ...*, с. 134.

²⁶ Там само, с. 46.

²⁷ Там само, с. 74.

²⁸ Л. В. Костенко, *Берестечко...*, с. 62.

²⁹ Л. Костенко, *Неповторність...*, с. 215.

³⁰ Л. Костенко, *Мандрівки серця...*, с. 72.

Як показує зібраний матеріал, числівникову форму *один* активно використовують у складі дискурсивної конструкції *ще одне*, що виражає модальний смисл “приєднувальності”, указує на особливу важливість того, що приєднується (абстрактного чи конкретного) для відповідного контексту, порівн.: *Минає день. **Іще один**. Минає... / Надходить вечір, птиця замовкає...³¹; То чи ж воно нам буде до пуття — / пустити прахом **ще одне життя**?³²; **І ще одне горе**: / минали літа, / бо треба ж літам минати, — / у великому серці / якась пустота / його почала турбувати³³.*

Так само активно поетеса використовує ще деякі прийменниково-числівникові конструкції, зокрема для вираження смислів “деяка винятковість, неповторність, особливість; наявність конкретної ознаки, що виокремлює із низки однорідних” ужито такі конструкції: *прийменник на + числівник в Зн. в. + **один**; один + прийменник з + числівник, іменник, займенник в Р. в.; прийменник в + одному + прийменник з + числівник, іменник, займенник в Р. в.; один + прийменник на + числівник, іменник в Зн. в.*, напр.: ***На сто одна**. Це, зрештою, природно³⁴; Так він же геній. Це вже інша річ. Такий — **один на кількасот сторіч**³⁵; Ти ж був **один з** блискучої **плеяди!** / Життя було до тебе не скупе. / То як же так?! І хто з вас кого зрадив — / ти свій талант чи твій талант тебе?³⁶; **В одному з** найславетніших **соборів** ворота царські вразили мене...³⁷; Вона була красунею. А нині, — / **одна з блискучих фрейлін** при дворі...³⁸; ...Хоч дівчину врятували. **Одну із всього ясиру**...³⁹; ...Сусідські бабусі молились при іконі. / **Одна з них** сатану теж бачила колись⁴⁰ та ін.*

Має місце і вживання заперечної підсилювальної частки *ні (ані)* при числівнику *один*, що омовлює усталене для практики української мови значення “жодний”, напр.: *Душі моєї грізний Ненаситець / **ще не приборкав ні один** поріг⁴¹; Ані строфи сумнівної, ні слова, / **ані одного** зайвого рядка...⁴² та ін.*

Використання числівникових форм у множині також пов'язане з вираженням займенникової семантики: такий смисл услід за числівником *одні* (= оці) омовлює і порядковий числівник *другі* (= ті, інші), напр.: ***Одні** вважають: треба, а **другі** — що біда⁴³.* Значення “наявності варіантів” у проєкції на якісні ознаки передають у такому тексті відповідні числівникові форми, напр., *одні* (= оці), *другі* (=оті), *треті* (= інші): ***Одні** — величезні, охайні і гордовиті. / **Другі** — втомлені, працюючі. / **Треті** — швидкі, неспокійні, хвацькі. / Тут же, між ними, / Судення рибацькі⁴⁴.*

Лексему *один* Л. Костенко використовує й тоді, коли з певної причини вона не хоче щось конкретизувати. Такий смисл актуалізовано в конструкції “*одного*

³¹ Л. В. Костенко, *Берестечко...*, с. 117.

³² Л. Костенко, *Поезії...*, с. 88.

³³ Л. Костенко, *Мандрівки серця...*, с. 72.

³⁴ Л. Костенко, *Маруся Чурай. Історичний роман у віршах*, Київ 1979, с. 89.

³⁵ Л. В. Костенко, *Берестечко...*, с. 141.

³⁶ Л. Костенко, *Сад нетанучих скульптур*, [в:] *Її ж, Вірші. Поема-балада. Драм. поеми*, Київ 1987, с. 167.

³⁷ Л. Костенко, *Маруся Чурай...*, с. 181.

³⁸ Л. Костенко, *Неповторність...*, с. 188.

³⁹ Л. В. Костенко, *Берестечко...*, с. 19.

⁴⁰ Л. Костенко, *Неповторність...*, с. 216.

⁴¹ Л. В. Костенко, *Берестечко...*, с. 83.

⁴² Л. Костенко, *Мандрівки серця...*, с. 12.

⁴³ Л. Костенко, *Неповторність...*, с. 214.

⁴⁴ Л. Костенко, *Мандрівки серця...*, с. 65.

*разу (= колись, якось)”, тобто “неважливо, байдуже коли”: Покаялась. Прощення попрохала / за те, що дуже грішною була: / **одного разу** матері збрехала, / **одній сусідці** сіль не віддала ⁴⁵; Мені не треба милості твоєї. / Я сам багатий, я живу вже вдруге. / Я вже **один раз** був на ешафоті. / Мені тоді життя подарували, / так що воно дароване — не жаль ⁴⁶.*

Проаналізований матеріал свідчить про те, що числівники — це важливі одиниці дискурсу і тексту, носії особливого типу інформації. Це інформація ментального, психологічного та індивідуально-оцінного характеру, що вноситься в текст, зокрема числівник один утрачає первинне значення, тобто значення вказівки на конкретну кількість, а досить часто набуває займенникового значення, виконуючи функції дискурсивних виразів, що передусім слугують для вираження зв'язності тексту.

Перспективним є подальше вивчення специфічних особливостей дискурсивних слів, притаманних мові окремих особистостей, з метою з'ясування основних чинників ідіостилу письменника.

⁴⁵ Л. Костенко, *Маруся Чурай...*, с. 69.

⁴⁶ Л. Костенко, *Сад нетанучих скульптур...*, с. 188.